

Славица ГАРОЊА РАДОВАНАЦ

(Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет,
Универзитет у Крагујевцу)

sgaronja@gmail.com

РЕЗОЛУЦИЈА ИНФОРМБИРОА (ИБ) 1948. У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ КОЈУ ПИШУ ЖЕНЕ (Из рукописне заоставштине Милке Жицине)*

Кључне речи: Милка Жицина, заоставштина, ИБ резолуција, голооточка тематика

Апстракт: У раду се разматрају два постхумно објављена рукописа Милке Жицине, која говоре о периоду прогона поводом ИБ-резолуције (*Све, све, све и Сама*), разматра се њихова генеза и модерни литерарни поступци и домети, посматрани сада у контексту сачуване документарне грађе у рукописној заоставштини Милке Жицине (писма, текст оптужнице), са којима чине комплементарну, јединствену и значајну књижевно-историјску целину на културној мапи српске књижевности.

Тек деведесетих година 20. века, са падом полувековне идеолошке цензуре – индиректно повезане и са распадом СФР Југославије и њеног државног уређења, у српској књижевности појавила су се и прва дела жена, новинарки и књижевница, која на публицистички, односно белетристички начин третирају проблематику Голог отока и страдања и бројних жена, идеолошких неистомишљеница, током ИБ-резолуције, тј. разлаза југословенских и совјетских комуниста, 1948. године.¹ До сада су о голо-

¹ Први састанак Коминформа одржан је у Београду, децембра 1947. године. Међутим, већ 1948. дошло је до идеолошког размимоилажења на релацији Београд–Москва, тако да је Стаљин 27. марта 1948. написао писмо Ј.Б. Титу, у којем оптужује КПЈ „као експонента империјалистичких сила“, на шта Тито и КПЈ одговарају писмом од 13. априла исте године. На састанку у Букурешту, 20–28. јуна 1948, донета је позната Резолуција Информбироа чланица комунистичких партија земаља Бугарске, Румуније, Пољске, Чехословачке, Француске, Италије и СССР-а, којом се осуђује Титова политика, на шта је уследио одговор на Петом конгресу КПЈ, где су све оптужбе по тачкама оповргнуте. Након тога је као директна последица уследио прогон присталица Стаљина у редовима југословенских комуниста, кроз формирање логора „за друштвено користан рад“ на Голом отоку, у Билећи и Стоцу у Херцеговини, рађених управо по моделу Стаљинових Гулага. Суђењем по хитном поступку или без икаквог суђења, на хиљаде људи и жена, понекад најбољих Титових кадрова, послано је на вишегодишње робије, кроз изузетно суров и посебно брижљиво разрађиван механизам „испирања мозга“ у крајње нехуманим условима логорског живота. Тај острашћени обрачун између бивших сабораца, кадрова на „Титовој линији“ и „ибеоваца“ ублажен је првом посетом Хрушчова Југославији 1958, потом и укидањем логора на Голом отоку, те смањењем казни и амнестијама бројним заточеницима. Извор: Жени Лебл, *Љубичица бела*, Београд, 2009, стр. 26–28.

оточкој тематици и женском страдању писале: Жени (Јованка) Лебл, Вера Ценић и Милка Жицина. Јављајући се знатно касније, читаву деценију после својих мушких колега, који су почетком осамдесетих масовније начели ову, до тада табу-тему југословенске послератне историје и књижевности,² прво публицистичко дело са голооточком тематиком од жена отвара Жени (Јованка) Лебл, послератна новинарка „Политике“³, која је, на основу ТВ-интервјуа са Данилом Кишом, сачинила потом и публицистичку књигу под иронично-симболичним насловом *Љубичица бела* (1990).⁴ Након ње, али независно од овог првог женског оглашавања о Голом отоку, први роман о страдању жена на Голом отоку објављује Вера Ценић, под такође симболичним насловом *Коњец филма* (1994).⁵ Најзад, свој рукопис о ИБ-страдању (у женском логору Столац у Херцеговини, настајао седамдесетих година 20. века) оставља и књижевница Милка Жицина, који је постхумно објављен тек почетком 21. столећа, под „постмодернистичким

² Тема ИБ-а била је више од четири деценије под својеврсним ембаргом, да би је, тек почетком 80-их, отворили неки од најзначајнијих српских књижевника, попут Драгослава Михаиловића (*Кад су цветале тикве*, 1968, Антонија Исаковића, *Трен 2*, 1982) и мемоаристику (Драгољуб Јовановић, *Музеј живих људи I-II*, 1990, Мирослав Поповић, *Удри банду!* (1988), Драгослав Михаиловић, *Злотвори*, 1997, Михаило Симић, *На Голом отоку*, 1988. и други.

³ Жени (Јованка) Лебл рођена је 1927. у Алексинцу, а од 1933. живела у Београду, где је припадала напредном, левичарском покрету. Од фашистичког прогона Јевреја у Другом светском рату, склонила се прво у Ниш, а након хапшења због илегалног рада отерана на рад у Немачку, када је ослобођена из берлинског Гестапоа 28. априла 1945. године. Сви њени ближи и даљи сродници (сем оца у немачком заробљеништву и брата у партизанима) страдали су у логору на Старом сајмишту. По повратку у Београд, студирала је право и Новинарско-дипломатску високу школу и истовремено била сарадник „Политике“. Ухапшена је након вица о Титу („љубичица бела“) и због „клевета против народа и државе“, кажњена мером „друштвено-корисног рада“ на Голом отоку у трајању од две и по године. Након изласка из логора, након више покушаја, 1954. године добила је пасош и иселила се у Израел, где је преминула 22. октобра 2009. године.

⁴ Познати југословенски и српски књижевник, Данило Киш, приликом посете Израелу 1986. упознао је Жени Лебл и Еву Нахир и, потресен њиховим сведочанствима о страдању жена на Голом отоку, сачинио ТВ интервју са њима, који је емитован на Телевизији Београд у четири наставка, у пролеће 1990. године, што је, иначе, Кишово последње дело (преминуо 15. 10. 1989). На подстицај Данила Киша, Жени Лебл је написала и објавила књигу, прву те врсте међу женама „ибеовкама“, о свом логорашком искуству на Голом отоку, под насловом *Љубичица бела* у два српска издања (Дечије новине, Горњи Милановац 1990. и Чигоја штампа, Београд, 2009), док је издање на хебрејском у Израелу постало бестселер.

⁵ Вера Ценић рођена је 26. новембра 1930. у Врању. Дипломирала је, магистрирала и докторирала на југославистици Универзитета у Београду. Сем књига из области науке, објавила је и два романа о страдању на Голом отоку: *Кањец филма* (Књижевна заједница Борисав Станковић, Врање (такође у два издања: 1994. и 2010), као и роман „Иста прича“ (2001) о тешком интегрисању „ибеоваца“ у послератно југословенско друштво. И повод за њено хапшење био је крајње баналан: након пројекције филма у Дому Совјетске културе (данас Руски дом), ухапшена је као симпатизерка Руса (отуд симболичан наслов романа) и транспортована на Голи оток, где је провела две године.

насловом“ *Све, све, све* (2002).⁶ Пошто смо се већ у више наврата бавили овим романом⁷, а тако и делима све три списатељице,⁸ а у прилог наведеној тематици, употпунићемо ранија истраживања, такође недавно обелодањеним рукописом из заоставштине Милке Жичине, „Сама“ (2009), тематски везаним за њено најтеже интимно страдање – боравак у „самици“ током истражног поступка, у злогласној Главњачи у Београду (који се може сматрати увертиром за роман *Све, све, све*, односно комплементарним са њим, а као јединствено сведочанство о страдању поводом ИБ-резолуције). Такође, имајући прилику да упознамо и заоставштину Милке Жичине, овде објављујемо и четири сачувана писма Милке Жичине упућена из логора у Стоцу супругу Илији Шакићу. Најзад, у посебном прилогу објављујемо и интегрални текст оптужнице и пресуду Милки Жичиној и групи око Драгице и Војислава Срзентића, тада високих партијских функционера СФР Југославије. Напомињемо да је, залагањем новинара Љубе Вукмановића, у току поступак и постхумне рехабилитације Милке Жичине, пуних 60 година од њеног хапшења, 6.1.1951. године).

- откуп заоставштине Милке Жичине, од њене сестричине Наде Спирић, последње живе наследнице, а за потребе Народне библиотеке Србије, успешно је окончан 3. октобра 2011. године.

Дорћолски животни круг Милке Жичине

Животни круг Милке Жичине (1902, Првча код Нове Градишке 1984, Београд) одвијао се у кругу неколико блиских улица београдског Дорћола, које су, суштински, обележиле цео њен живот и рад: од берзе рада изнад старе Јованове пијаце (данашњег Студентског трга), као „девојке за све“, као дактилографкиње и портира у згради Задружног коначишта у Македонској 21 (где је писала роман „Кајин пут“), да би у кругу „Нолитових“ књижевника-левичара у Добрачиној 6, на челу са Павлом Бихалијем, издавачем њеног првог романа, и на мансарди у Доситејевој 12, са мужем Илијом Шакићем (са којим се венчала у Паризу 1928), боравила све до Другог светског рата. Најзад, неколико година по завршетку рата (1951), сплетом чудовишних животних околности, поново се нашавши у непосредној близини Јованове пијаце, овог пута у двомесечном „истражном поступку“ у самици у Главњачи, на углу Вишњићеве и Симине улице, преживевши, судећи по ру-

⁶ Milka Žicina, *Sve, sve, sve* (predgovor: Drago Kekaović, „Pismo zemljakinji“; umesto pogovora: Marko Nedić, Razgovori s Milkom Žicinom), Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, Zagreb, 2002. Сви наводи су према овом издању.

⁷ Најпотпунији увид у овај роман видети у мојој књизи *Жена у српској књижевности* (у студији под насловом „Дело Милке Жичине између аутобиографског и фикционалног“), Дневник, Нови Сад, 2010, стр. 229–291.

⁸ Видети мој рад „Голи оток и Резолуција ИБ у српској књижевности коју пишу жене (Жени Лебл, Вера Ценић, Милка Жичина), у *Serbian Study Research*, електронско издање.

копису *Сама*, своје најтеже дане, да би, коначно, своје животну уточиште заувек нашла са супругом у Добрачиној бр. 36, где је и умрла 28. фебруара 1984. године.

Између своје рано остављене родне Славоније (којој је посветила своје последње, за живота објављено дело, *Село моје*, 1983), кроз сва путоштва по Европи („моји универзитети“), изузимајући оне четири године логора у Стоцу – Београд и његово најстарије језгро – Дорћол, остао је егзистенцијално и литерарно средиште Милке Жицине, чудно срасло за њену животну судбину и дело, у једном исечку историјског времена, чији је Жицина била учесник, посматрач и жртва. Њен опус, који се постхумно непрестано допуњава, богати и изненађује, придружује се недавно обелодањени рукопис под насловом *Сама* (у приређивању Љубе Вукмановића),⁹ који заправо, као недостајућа коцкица мозаика, управо покрива ту последњу, најтамнију, а до сада потпуно непознату страницу њеног најтежег искуства, а то је боравак у самици у Главњачи, а након хапшења 6. јуна 1951. године. Ово је литерарно дело у којем Милка Жицина достиже мајсторство свог литерарног исказа, а начин на који приказује доживљај јединке изоловане из простора и времена, и упркос томе, проналази не само смисао бивствовања, већ и – хуманизацију задате егзистенције, представља изузетан литерарни допринос нашој литератури, и не само у оквиру голооточке тематике.

„Иза њега /зида – прим. аут./ је Симинова улица; он је утишава колико год може. Утишава и ону дечакову вежбу на клавиру. И гласове. Јер зна, добри, да гласови са улице боле...“ (46) „... А улица је тиха. По њој скакуће само мила дететова реченица...“ (76) „... Све што допире из спољног света само је потврда овога овде...“ (77) (сви курзиви моји)

Да се језиком и његовом уметничком употребом превазилазе сва материјална ограничења доказ је управо овај рукопис. Саткан од интроспективног усмерења на само Биће, његову егзистенцијалну угроженост (у самици „без прозора и ваздуха“, без светла и појма о времену), развија се у овој прози чудесан механизам опстојавања у чувању – по сваку цену – свог људског и личног интегритета, најзад васпостављања нове, чак уметничке егзистенције, као оног што је „једино преостало“. Пре свега, то подразумева *очућавање* (задато) простора, обележеног једином „кратком длаком светлости“ испод ћелијских врата, као и поступак хуманизације и проналажења „саговорника“ – то су зидови – који, карактеризовани као праве „личности“, добијају и своја лична, симболична имена, исписана великим словом: Велики, Злобни,

⁹ Милка Жицина, *Сама*; приредио Љуба Вукмановић, Службени гласник, Београд, 2009. Сви наводи су према овом издању. Рукопис М. Жицине „Сама“ сачувала је Драгица Срзентић и, након деценија чувања, предала споменутом приређивачу за објављивање.

Званични и Службени (зид), са којима од тада јединка (п)остварује хуманистички и плодотворни дијалог и однос.

На граници јаве и халуцинације, кроз снажну симболизацију унутрашњег простора и имагинарне саговорнике – зидове, јединка започиње поновно осмишљавање сопственог постојања. У кризном егзистенцијалном тренутку на танкој граници између живота и смрти („дрвени клин“ није издржао покушај вешања, а „пријатељ“ јој постаје један „чвор“ – којим се, при додиру, премерава време које споро тече у оскудном, мрачном простору), сав спољашњи свет иза врата самице такође је подведен под симболично име – Мефисто:

„Вараш се, Мефисто, нисам сама, са мном је – чвор. Он лежи под четвртим кораком на дијагонали на петој дасци угланцан, округлао, најздравији на целој тој петој чудној дасци...“ (51)

И откриће израчунавања времена и његовог протичања представља прву победу јединке над бесмислом:

„Као што видите, време се *не може ухапсити*. Оно је *једино слободно*... *Мисао је слободна*. (69, сви курзивни моји)

Управо у овој егзистенцијалној равни долази до трансформације у којој јединка задати простор (самице, тоталног мрака – „гробнице“) почиње да преображава снагом сопствене имагинације (и језичког исказа) у јединствен, хуманизован људски простор, који оживљава „на платну својих пријатеља“ – зидова. То чудесно откриће „многих збивања, слика на зиду“ претвара се у својеврстан литерарни поступак уметања текста у текст, брисања граница фикције у фикцији, постајући све опробанији механизам отклона од неподношљиве стварности, оживљавањем слика-секвенци из прошлости, најчешће детињства, толико пластичних, да кроз њих језик преузима улогу осведоченог средства постварања стварности (које нема), односно освајања (изгубљене) слободе.

„... Тако и ти мене ликвидирао баш сад кад сам по брвну пошла преко потока и с друге стране спазила Малчу како с врећом оде у Ђурашинов млин...“ (52)

Јединка, Биће, тако почиње да поново остварује свој аутономни (духовни) свет по својој јединој (хуманој) мери, налазећи у томе кључно егзистенцијално упориште. Тај свет не само да помаже да се издржи (не убије се или не полуди), већ представља почетак процеса победе људског духа над антиљудским, смисла над бесмислом, добра над злом. Са новом, поствареном стварношћу у језику, кроз изукрштану мрежу симбола, изничу неке и од најаутентичнијих епизода (фрагменти и у прози „Село моје“: сцене скупљања *пиљака*, надметања-агона: ругање сеоске деце, *државни воз*, круна која се *омацила*, *песма* железничких точкава), као и ликова – датих у потпуном процесу преображаја из ликова-сећања, ка активним фиктивним личностима:

„Е Милуша, добро дошла, хвала ти што си ме походила!“ (89)
 „Не, не Спужићка, не спадате ви, госпођо, ни у моју књигу прича. Једноставно, ти си, госпођо *ненаписана*, а моташ се овуда само из пакости“ (мој курзив, 92). Најзад: „Шта мари што немам хартије и оловку. Све ће *то бити лепо упамћено!*“ (93, мој курзив)

Занос открочења унутрашње слободе, остварене језиком, тако је снажан да јединка узвикује:

„Над мојим светом немате никакве моћи!... А њему, времену, нарочито не можете ама баш ништа. Овде је галерија и библиотека. Има врло много посла око њиховог сређивања“. (103)

Тако изграђен заумни (литерарни) простор јединке пресеца тек сигнал из (грубе) стварности („Порцију, еј ти!“). Њен хуманизовани свет, сав по њеној мери, концентрично се шири и добија све веће размере, задирући у корене њеног основног животног искуства – класну неједнакост, која сада „на њеној Планети“, где је сад све могуће, може такође бити уређена по њеној мери, и која добија и следећи облик (кроз имагинарни и понешто хуморни дијалог):

„Јесте ли икад видели, милостива... Ма шта кажете, вас чак вређа и моје питање? А тако... Најгоре ти је, госпођо, веле и у мом и у твом селу, најгоре ти је кад се *уш подпаучи*. (121, мој курзив)

То по први пут даје јединци могућност, у простору језика – изградње бољег и праведнијег света, без класних, националних и родних подела (на богате и сиромашне, газдарице и слушкиње):

„Соко, узми ту столицу! Ту, плетену, баштенску и... тако. Ували се лепо у њу, иако је тако испало да си ми стално окренута леђима, но, препознајем ја тебе и с леђа по чврстим раменима, седи и... имаш право! Рашири новине па читај!“ (123)

Ликови се умножавају у праву, живу галерију познаника, сапутника, сарадника, која повремено прелази у фантазмагоричне слике и прави омнибус-филм („... Па како ја ово досад нисам пронашла? Ризница! Па то је читаво друштво – у боји!“) (126) Врхунац те фантазмагорије истовремено се стапа и са стварним тренутком – изласком из самице:

„... све се креће: аутобус, пруга, све јури дуж лајсне – реке, деца весело машу, виоре марамима, аутобус заиста, заиста вози дуж зида...

– Купи ствари! Нисам, разуме се, хтела, нисам се ни покренула, била сам сва занета аутобусом...

– Купи ствари, чујеш ли!“ (129)

Тренутак изласка, не на слободу, већ само у сношљивије затворске услове, у заједничку собу, међу остале затворенице, означен је само речју – *прозор*. („Кад си ушла у четворку рекла си *прозор!* (мој курзив, 130) Та просторија, са „правим правцатим великим прозором“, кроз који се видело „право правцато небо“

и „гране оног дрвета у дворишту“, постаје симбол повратка у елементарно нормалне људске услове егзистенције, и постаје за јединку готово својеврстан шок:

„Дисала сам ваздух који је улазио кроз отворен прозор, и никако да дођем себи да ја то напорним размишљањем не стварам прозор на слепим зидовима (мој курзив). И да су жене, испружене на поду у два реда – заиста живи људи, живи сами од себе, не замишљени, да ја то заиста чујем њихово дисање и хркање, да сам ја то заиста међу живим бићима и да гледам, нетремице, у прави, стварни отворени прозор... Све је то било тако радосно да нисам смела пустити ни гласка, ни накашљати се, у *страху да не разорим тако живу стварност*... А највише ми је било жао оставити проналазак последњег дана: весели аутобус који се са зида спустио преко лајсне и појурио ивицом даске дуж зида. Све то дуго откривано благо изненада оставити! Веруј, било ми је жао (сви курзиви моји), а последња реченица јединственог пркосног става и иманентно очуваног људског лика манифестује се последњом реченицом ове прозе:
„Како је дивно јурио мој весели аутобус!“ (130)

Новооткривени и објављени рукопис Милке Жицине, *Сама*, данас бисмо најпре сврстали у новелу или краћи роман, и то роман тока свести, са изузетно важним продорима у природу и суштину језика у његовој примарној (митској и уметничкој) употреби. С обзиром на уметничке домете, ово је проза која видно богата не само голооточку тематику, већ и књижевност коју пишу жене, као и српску књижевност у целини.

1.

ИЗ ЗАОСТАВШТИНЕ МИЛКЕ ЖИЦИНЕ (Комплементаран однос фикције и докумената кроз роман *Све, све, све*)

Тек са делом *Сама*, свој пуни смисао добија њен роман *Све, све, све* (такође постхумно објављен), у коме смо, поново га ишчитавајући у том „новом кључу“, уочавали неке нове, раније у анализама, мање примећене детаље и вредности, на којима ћемо се, овом приликом, задржати. Пошто смо раније, у више наврата анализирали овај роман и указали на његове вредности, овом приликом ћемо се његовом тексту враћати само кроз одабрана места, која у преплету са оригиналним документима – преписком из њене заоставштине (која се сада први пут објављују), као и проналажењем оних литерарних места која су комплементарна са прозом *Сама* (2009), чиме се тек добија пуна, драматична и потресна целина једне људске и уметничке егзистенције.

Сам настанак рукописа *Све, све, све* може се сада прецизније извести – то је година 1970, најкасније 1971. („Требало је, ето, да протекне пуних петнаест година па да могу макар и овако причати о томе што се збило у мом животу...“ (15) „... Но ја се,

ето, другарице, још и сад узбуђујем кад на то мислим, иако је од мог изласка на слободу прошло пуних петнаест година...“ (15) ...„Тек петнаест година касније о сличним методама читала сам у написима о монструозној (тзв. „културној револуцији“) у Кини...“ (15). По овом би се рукопис *Све, све, све* Милке Жицине могао назвати и првим написаним књижевним делом на тему ИБ-а који су написале жене.¹⁰ И његов симболичан наслов (истакнут одмах у заглављу оригинала, руком писаног и као motto на почетку књиге) проистиче из троструко поновљене речце, која се у функцији сигнала појављује дуж читавог текста, а којом је супериорно маркирана суштина једног идеолошког безумља:

„Изнети истину? Не крити ништа? А, друже иследнице? Храбро рећи све, као што сте ми говорили? Рећи све-све-све!

Под тим све-све-све живело се годинама. Под разним нагласцима: Све! Све! Све! – Све, све, све – Све-све-све – фијукало је, грозило, ударало, претило, млатило, кршило, гушило, убеђивало... затим си сам себи то понављао, а после и другима....

Све, све, је ш чула! Е, рећи ћеш, мајци, и шта си сањала! Све, све, све! Разумеш?“ (14–15)

И сама композиција романа *Све, све, све* заснована је, такође симболично, на форми имагинарног „записника“ („Па добро, нека онда и ово уђе у мој записник. Као додаток. Накнадно. После много година“). Основно, битно својство ове прозе, високолите-раризоване (симболичност имена, максимална лишеност реалија, тачка гледишта која се често мења и помера са личног Ја, на отклон у трећем лицу – Она (Стара, или – Аутомат), драмски мотивисани фрагменти, сталне промене временског плана нарације, најзад и интерполација садржаја из (властите) литературе кроз ток свести у текст, својеврсна „фикције у фикцији“, односно брисање границе између стварности живота и текста (литературе), чини да је Милка Жичина остварила изузетно дело и мимо ИБ-тематике и битно померила границе прозних могућности како властито-г опуса, тако и женског писања у савременој српској књижевности. Сталан коректив ове прозе, редак хуманизам који га краси јесте и страх да се јединка не огреши о – Истину.

¹⁰ Рукопис је прекуцан писаћом ћириличном машином у два примерка. Један је остао скривен у стану Жицине и Шакића, а други примерак је поклоњен њеној сапутници и страдалници, Драгици Срзентић. Према сведочењу Наде Спирић (сестричине М. Жицине) и Д. Срзентић, никада није било ни помена, бар за живота Милке Жицине, о његовом објављивању. Примерак код Д. Срзентић, након смрти М. Жицине (1984), добио је Михаило Лалић и написао поговор (објављен у српском издању у „Дневнику“, Нови Сад, 2011). Одломке из овог рукописа објављивао је деведесетих Љубо Вукмановић у новосадском „Дневнику“ у 60-ак наставака (1993). На факсимилу овог рукописа јасно су назначени датуми довршетка рукописа:

Рукопис који је наследила сестричина Нада Спирић употребљен је за прво објављивање романа *Све, све, све*, у издању Српског културног друштва Просвјета из Загреба (2002). Сви наводи су према овом издању.

„... Због тих узбуђења ево већ петнаест година после изласка из затвора стално скрећем с те теме и зато нисам ништа написала... Узбудим се, па се бојим да не будем неправедна. Нећу да се понижавам необјективношћу. Настојим да из ове временске даљине што мирније видим шта се то све збило... Да не повредим оно у шта чврсто верујем да се може остварити...“ (26, сви курзивни моји).

Дуго је списатељица тражила и место где би „свега смела да се сети“. И нашла га је – то је била планина Тара. („Сувише је светлости у нашем стану...“). И уз сам субјекат приповедања (списатељицу), овај роман, условно, има и (још једну) главну јунакињу. То је списатељичина сапутница и сапатница у логору – Гиња,¹¹ која је (кроз нарацију) стално у списатељичином видокругу, као онај неопходан људски коректив, да је, из удаљене временске перспективе, са још неким блиским провери, из истог искуственог миљеа сваки детаљ, свако искуство и сећање увери у истинитост збивања, заједнички подељене судбине у времена и простору, у једној изразито драматичној и граничној егзистенцијалној ситуацији.

А када је, по властитом сведочењу, бежањем „у стварност“ и садашњост хтела да се ослободи сувише тешких садржаја прошлости, само их, у ствари, одгађајући – суочавање са свим облицима поновног проживљавања психофизичке тортуре, ауторка текст стално прекида – неким савременим временским исечком из свакодневнице, да би се из тако нивелисане ситуације, сконцентрисала да даље настави оно што се „има и мора рећи“: „А треба наставити оно о шпалиру...“ (20). Истовремено, у свакој сцени тако оживљеног сећања (пролазак „кроз шибу“, ручање на поду из једне порције „и једном кашиком“ са Гињом, заједничко ношење транспарента „Ја сам банда“ итд, бесмислено туцање камена, ношење камена „на траљама“, ноћно стајање уз зид или психичко иживљавања затвореница „под светлом“), јединка проналази једино егзистенцијално упориште, кроз последњи облик непристајања и побуне пред задатим, у пронађеном рефрену-формули: „и престала сам да постојим као нормална особа...“ (19):

„Нестало ме је... Јер мене ту није било. ... Извукао се човек из себе, а оно што је остало иза њега као празно одело розало се на овај туцаник, а особе нема, остала је туђа кожа, туђе ноге и руке – из свега тога извукла се личност, и отишла.“ (сви курзивни моји, 49)

¹¹ Гиња у роману је у стварности Драгица Срзентић, рођена у Истри 1912. године, члан уредништва првог НИИ-а, супруга Јована Поповића, потом Војислава Срзентића, учесница НОБ-а и високи партијски кадар Титове Југославије (носила је писмо Стаљину поводом Резолуције ИБ), оптужена са супругом Војиславом Срзентићем као „руски шпијуни“, и заједно са Милком Жицином осуђена на 10 година робије, коју је издржавала заједно са Жицином у логору у Стоцу, под најтежим бојкотом. Она је условно главна јунакиња овог романа (и данас живи у свом стану на Новом Београду у 100-ој години живота). Списатељичина тачка гледишта и праћење њеног лика кроз роман *Све, све, све* у приличној мери формирају модеран наративни концепт овог романа.

Смисао опстанка, што су показале и књиге осталих књижевница са овом тематиком (Жени Лебл и Вере Ценић), све више се проналази у високој симболизацији – што показује и ова проза – без чега човек не би ни могао да постоји. То је у овој прози проналазак три прворазредна литерарна симбола (хуманог) опстанка: *камена* (Облутак), *птице* (Шева) и *планине* (Дедак). Сва три пронађена симбола, као упоришне тачке (хуманизације) задате егзистенције, представљају у ствари крик јединке у жељи за поновним успостављањем драстично нарушене егзистенцијалне равнотеже, као и потреба за елементарном људском слободом и интегритетом личности, што је примарним категоријама опстојавања сваког (хуманог, уметничког) бића, захваљујући којима, видеће се, списатељица једино и успева да преживи, штавише, сачува (неокрњен) свој људски лик, чак и свој „сан о лепом човеку“.

„Лежао је у угаженој трави одмах поред мене. Показао се кад сам узбацивала на гомилу разасути туцаник. Могло га се додирнути, чак подржати у руци. А био је гладак, пријатан, и мио, тако мио. И тако, у то време, стекла сам јединог *јединог пријатеља*. Облутак: Он је све примао, све схватао и – *није ме издао*. Било га је тешко сакрити увече. Но нису га открили.“ (сви курз. моји, 53)

„Скидајући држаљем чекића истуцани камен са камена-наковња продужила сам украденим погледом за њом, шевицом у трави, док сам узимала нову каменицу за туцање. Брзо је нестала, шевица. И боље. Прелетела је тај високи зид удно кога туцам камен, шевица, делић слободе...“ (48)

„Тамо се једноставно појавио Дедак... поглед је могао слободно да се вине удаљ, преко високог зида, у плаво небо, и загрли меке беле облачиће.“ (61) „Дедак је намигнуо на ту глупост о гутању ексера.“ (64)

Ова три симбола су помогла јединки да (неоштећена као личност) преживи и да се, из дотад систематски убијане личности, отворе нови психолошки простори отпора: сећањем као механизмом одбране, поступком интерполације у тексту – различитих сцена, секвенци из прошлости (најчешће детињства) – као идеалног начина да се током „бојкота“ у самоћи и забрани разговора, нпр. ноћног стајања уз зид, креативно утроши време, што све говори да Личност није дозволила да је сломе. Проналазак ова три носивна симбола (облутка, шеве, Дедака), мобилише и буди вољу да се – преживи, упркос свему. „Најбољи човек на свету (супруг Илија Ића Шакић – прим. С.Г.) добио је обавезу на дописници да сам жива. И – преживећу!“ (65)

Као механизам одбране, у текст се (сем секвенци из „не-написаних“ прича и сећања, помешаних са стварним ликовима затвореница и њихових мучитељки – такође затвореница, издељених по „кастама“, како хуморно-иронично примећује књижевница), читавају и први пасаж, који би се могли назвати интегралним делом (или најавом!) рукописа „Сама“ – јер, све овде, у логору у Стоцу, под бојкотом, ипак је било за јединку

сношљивије од стравичног искуства у „самици“ у београдској Главњачи! Поређењем „да од горег има горе“, списатељица гради још једну важну полугу у механизму опстанка егзистенцијално угрожене јединке:

„Тамо сам се гушила без ваздуха, у самици без прозора. Као у сандуку. *Овде има бар ваздуха* (мој курзив). И како то да овде, у Стоцу, под овим високим небом може бити мисли о *Височкој хроници*?... О томе није могло бити мисли у самици, јер ту је одупирање било у трпљењу, без икакве друге могућности. Тамо се од стварности бежало – причама, одупирање је било у пркосу: нисте ме лишили живота, вео ја нисам сама, ево сам окружена животом створеним сојом снагом на стенама, а ево и „радим“ – „пишем“ приче! Не можете ми ништа!“ (121)

У Стоцу је небо нарочито високо. Њега могу да видим кад год ме проводе двориштем – ту ме пратиља не може ухватити у недозвољеном чину. Значи: боље је овде, на ваздуху, него тамо, у оном сандуку. Ужасно је било но гушење у самици... заиста је ово столачко небо нарочито плаво. Нарочито високо и нарочито плаво. Сети се само оних зидова и – смири се...“ (122)

Наизменично поређење искуства два ужаса, логорског живота „под бојкотом“ у Стоцу, и претходне – „самице“ у Главњачи, као дефинитивно најстрашнијег искуства, у корист овог првог, провлачи се и даље у тексту, са уметнутом циничном опаском: „Данте ништа није знао. Није био у Осамнаестици.“

„Тихо је. Одмарајуће тихо. Сетила сам се Осамнаестице. И тамо се, у истражном, тако стајало ноћу. Често, дуго, теже... Боже сачувај, да којој сад падне на памет, као у пакленој Осамнаестици, па да викне: Руке горе! Страшно је тешко стајати с уздигнутим рукама до поноћи, или до самог „устајања“... Дођавола, ипак је боље ово... Стајати с уздигнутим рукама, то је заиста врашки тешко. Заморно до неиздрживог бола... А моје су руке сад ево спуштене. Такво стајање је неупоредиво лакше. А могу их, ево, и придићи мало поправљам косу, а могу, ако хоћу, савити лактове па шаке ставити на појас. *Читаво богатство од могућности*. Овде је, па дабоме, лакше него у пакленој Осамнаестици... Па шта ако стојим: (ноћу, под бојкотом – прим. а., мој курзив)?“ (126–127)

Преклапање обе прозе (чији се тон осећа у претходном пасусу), односно њиховог заједничког исходишта, дешава се такође у следећем пасусу романа *Све, све, све* (као недвосмислено место које тематски припада прози *Сама*):

„... колико је труда било потребно да се на оном најодвратнијем зиду, Број Два, *замисли прозор раскриљен!* Каква је то била победа! Тај прозор нису открили! ... А овде ево прозор. Не један. И сви – отворени... Нису открили ни Облутак, ни Дедака, ни Шевицу... (мој курзив, *Све, све, све*, 193)

У већ упознатом и опробаном отклону, откривеном у прози *Сама*, јединка и у роману *Све, све, све*, развија свој филм слика и

сећања, као креативно осмишљавање времена у којем је принуђена да га стварносно, материјално другачије користи:

„То је друга смена, значи, још четири сата стајања... А причу о Милуши почела сам још тамо у Главњачи, кад су ме пре суђења преместили, опет саму, у велику собу са два права прозора на ходник-терасу... Сlike о Милуши ређале су се брзо. Понављала сам тек рођене реченице да их не заборавим, а забележићу их кад добијем оловку и хартије... И једва једном – Устајање! Ноћ је прошла. Ипак сам је победила. *А причу ћу запамтити.* (мој курзив, 128–130).

Преплитање фиктивних светова њених (ненаписаних) прича и јунака резултира на једном месту и дословном постмодернистичком побуном ликова из њене прозе (који су је већ једном походили у сну, незадовољни начином како их је књижевница описала):

„... рукопис је остао отворен на столу, је ли пропао кад су одузими стан и ствари на брзину избациване, нешто се десило с тим, осећам, но то није важно сад, то је *тамо*, а овде...“ (197)

„Нагртали су и други садржаји. Требало је забележити згуснути садржај само као наслов да се не заборави... али је онда изненада искрсао *бан дунавске бановине* (пежоративан израз за „капоовку“ – прим. а.), узела моју цедуљу и без речи отишла...“ (180)

Кулминативну драмску тачку и композициону заокруженост романа *Све, све, све* представља писање правог „записника“ – оног административног – којим је оптужена признавала све-све-све, а након чега је могла прећи у иоле сношљивије услове издржавања казне. Дилему и унутрашњи расцеп сваке кажњенице није представљало признање (већ дато у „истражном поступку“), него овде потпуно ново, и то срачунато на денунцирање и проширивање „шпијунске мреже“ (односно, најчешће „товарење“ кривице на имена и људе потпуно невинне, који с тим немају везе) чиме би се тек кажњеник/ца спасавала, губећи најчешће „душу“, попут уговора доктора Фауста са Мефистом, што је честа литерарна алузија и у овом делу. Управо због тога, и јединка очајно, дуго одолева овом притиску, доследно наводећи и своју „кривицу“ због које је оптужена на осам година „строгог затвора“ (стр.158–159), јер Они траже нешто „крупно“, „нешто страшно тајно“, „страшно велико“, денунцирање потпуно невинних људи, за шта главна јунакиња није била спремна („Написала бих све-све-све кад бих имала шта! И ту је мој очај!“). (156)

Сталан подтекст ове прозе јесте не само проницање, ко је био креатор тог чудовишног механизма, иронично назван Главни Преваспитач или Пројектанти Пута Поправљања, са системом „каста“, већ и филозофско промишљање („Нека вам служе на част методи, па ма их и најлепшим циљевима оправдавали...“ (165) Или: „Једно мишљење је погрешно, моје или твоје, али због разлике у мишљењима ниједно од нас није престало бити човек. И постало марва...“ (187) Такође, лирски субјекат преиспитује и

своју „кривицу“ љубави према Русима (илустровано живописном сценом доласка Црвеноармејаца у Банат, у току ратних операција ослобађања Србије и Југославије, коју ауторка, касније и у интервјуу са Марком Недићем,¹² подвлачи као „најсрећнији дан у животу“. Из таквог, тананог рашчишћавања са сопственом духовном структуром личности и наслеђем (спомен мајчиног васпитања и вере Срба под Аустро-Угарском, само у „мајницу Русију“), као да се рађа клица измирења са сопством у неиздрживом и све већем притиску да напише „поново записник“, „искрено“ све-све-све. Један спонтан и, чини се, пријатељски савет уродио је плодом, како каже списатељица, у задатим условима, цитирајући и Достоевског, „да се због једне лепе речи забораве све муке“ (201), када је коначно затражила „хартију и оловку“.

Вера у људе у овој прози ни на трен не напушта списатељицу. Довољан је само један мали људски гест, реч, па да се пробуди нешто у шта она и даље дубоко верује, називајући све то „Сан о Лепом човеку“:

„А онда се десило чудо: одједном је неко чучнуо поред мене, благо ми спустио руку на раме и повукао ћебе с лица:

– Ево, на, попиј шољицу врућег чаја...

Очас ћу ја рашчистити ствар... хоћеш ли на кревет? Питала је тихо, брижно пријатељски... *као у врло јасном сну о нечем чега је некад давно било у оном другом животу. Како ми је добро у том сну!* Само да га што дуже сањам, да могу не бих ни дисала сан да не разбијем.

Она је отишла, а ја сам затворила очи да тај *сан о лепом човеку* што дуже потраје“ (сви курзивни моји, 141)

Последњу трећину, можда и најузбудљивију у роману, представља излазак јединке испод бојкота и наставак робијања под сношљивијим режимом (наглашена је узбуђеност, загрцнутост над тим процесом поновног добијања иоле нормалнијег третмана и повратак у „нормалан свет“), поступком удвајања субјекта – преласком са првог на треће лице једине, када јединка себе сада назива само: Стара. Управо овде негде приближавамо се и суштинској повезаности фиктивног света приказаног у роману *Све, све, све* и његове документарне подлоге – писмима Милке Жицине, која је тих година, 1954–1955, дошавши под сношљивије затворске услове издржавања казне, упућивала из логора у Стоцу, у Херцеговини, свом супругу Илији Ићи Шакићу – једина која су и сачувана.

Чињеница да као „бојкотована“, у прве две најтеже године издржавања казне 1952–1953, списатељица није могла ни да пише кући писма личне природе (само би се поделиле дописнице, а текст је сачињавао издиктирани садржај: „Кажњена сам и не могу писати још три месеца – тачка. Здрава сам – тачка. Потпис“, стр.

¹² Додатак роману *Све, све, све* (Загреб, 2002). Разговор Милке Жицине са Марком Недићем, стр. 317–319.

64), поклапа се и са сачуваном преписком, временски омеђеном, као што је речено, на годину 1954. и 1955. Тих сачуваних писама је укупно 4, а о добијеној могућности да пише писма и сама Жицина спомиње у роману, на стр. 211: „Оловка је велелепна ствар: низ њу на хартији клизи мисао, усликава се у слова, преко ње је мисао отета забораву, преко ње би и... но томе нема места сада... Оловка у руци је дивна ствар...“ (212).

Из 1953. године сачувано је само једно писмо, из 1954. ниједно, а из 1955. – пред излазак на слободу највише – три. Она су и најзанимљивија и у директном „дослуху“ са текстом из романа.

Писма Милке Жицине у контексту романа *Све, све, све*

„По закону живота одмицати се што даље у живот нормалнији... и, мили мој Илија, видиш... жива сам и здрава... не, боље је: ја сам здраво и добро... Како да му напише да јој је сада заиста боље него пре, то се не може и не сме писати кући, то је податак, а како ли ти је то досад било... а тако би желела обрадовати свог друга да јој је сада боље, много боље, несравњено боље него пре, али – не може. Но он ће то видети и сам по томе што ће сад примити писмо а не карту...“ (*Све, све, све*, 211).

Овако Милка Жицина на једном месту у свом роману тумачи могућност да сада, након „бојкота“, поново сме писати и писма – најдражем човеку у животу. Као што је напоменуто, њених писама упућених из логора у Стоцу, супругу Илији Шакићу, сачувано је свега четири. Могуће да их је било и више, а могуће је (што се види и из преписке) да нека он, једноставно, није ни примио.

Прво писмо од 14. септембра 1953. (дакле, неколико месеци након изласка испод „бојкота“) Милка Жицина пише мужу у Београд, али (пошто се он као инжењер запослио у ваљацима бакра у Севојну) писмо посредним путем стиже до њега. Она га пита на коју адресу да му се јавља? Реченица „Како си ми, мили друже, јеси ли здрав?“ једини је емотивни исказ, уз обраћање („Драги Ића“), близак и (каснијој) прози Милке Жицине *Све, све, све*. О себи пише само кратко да је „здрава“, док остатак писма представља детаљан списак ствари које су јој потребне да се пошаље у пакету, са поздравима Шакићевој родбини, као и самом супругу („Воли те Милка“).

Прелазак „из бојкота“ у нормалне услове и сврсисходан друштвено-користан рад (рад у „шиваоници“, рибање, воћњак), обележиле су две ствари, које такође имају свој простор у роману: болест књижевнице (рак дојке, који се спомиње и у писмима) и тежња да и њена пријатељица и сапатница Гиња, такође изађе „испод бојкота“ (јер су обе, у обједињеном процесу, заједно и осуђене). У необичној улози, да она сада „под светлом“ кињи најдражу пријатељицу, успева само да јој пошаље сигнал-поруку,

спартански штуру, али јасну, да и она – напише записник! (– Пиши записник, бено! – ... па кад траже што нема! – Оно што има! Све, све...“ (213) Читаве странице потом посвећене су Гињи, истинској хероини ове прозе, којој много касније скидају бојкот (пуних 730 дана), али која је смогла снаге и храбрости да прво по пуштању из бојкота приђе својој болесној пријатељици у стационару. И као накнадни коментар у роману, тај заједнички доживљај издвојен је сценом-дијалогом, када две пријатељице, после много година, шетају Таром, и преиспитују властита сећања, и можда први пут слободно говоре о свему оном што се некада догодило, тада удаљене „као два света“, две планете у логору, не смејући ни да погледају једна у другу:

„Гиња, друже, реци како си све ово могла издржати?
„Борила сам се за свој људски лик... Сећаш ли се оног угла на „центру“? Зид је грађен од камена, неотесаног, оштрице крупних комадескара сачињавале су брид зида. Но, ето – пратилац иде иза мене, идемо према том изобличеном углу на путу у радионицу, добро ћу се затрчати, из све снаге, па из све снаге – главом! Мора прснути!“

(„То је излаз“, коментарише нараторка, „главом о оштрицу камена. Језиво ми у сећању одзвањају они ударци у умиваоници-клозету. Хтела се убити. Спречили су је, али тек после неколико удараца“. (232)

„Главни је било *наћи излаз*. А кад је био *нађен*, кад је већ био ту, видљив, на дохват, *нашло се снаге и за још мало*... Храбрила сам себе: де, да видим могу ли још један дан? Овај данашњи. Још пола дана?... још сат... још пола сата? Јер могу, ево, одмах сад тражити да ме одведу у нужник и, враћајући се стазом према „излазу“ затрчати се и ... готово! *Не можете ми више ништа!*“ (сви курзивни моји, 233)

У модерном портретисању своје главне јунакиње, Гиње, Милка Жицина показује можда и највеће мајсторство, испи-сујући, дословно у духу песме у прози, пасаж, кроз навођење оригиналних стихова Љермонтова (на руском), које је Гиња непрестано у себи понављала у најтежим тренуцима, са сменом њених, такође, врло тешких ратних искустава као партизанке у рату. Кроз сваки цитирани и мелодични стих руског језика, чији је смисао – такође, самостална одлука јединке о опстанку или одласку из живота, списатељица уплиће најдраматичније секвенце Гињине животне приче – бесмислен зимски партизански марш кроз гудуре Албаније, да би, на предлог саборца да се предају балистима, њен одлучан став био – да се никада неће предати. Овом интерполацијом, са јединственом химничном формом, која досеже облике песме у прози (такође присутне у делима М. Жичине), о женској истрајности и људском праву на – и з б о р , достојан човека (у животу или у смрти), у роману Милке Жичине достигнуто је једно од кулминативних места у роману. Најзад, да

би се избегла свака патетика, ово место смењује следећа сцена: две пријатељице у шетњи Таром долазе и до накнадних коментара о свом искуству које одједном изазива и – смех! То најмоћније, божанско преимућство, које се у роману не појављује само на овом месту (таква је и сцена изласка након „шибе“: „... ја не знам како сам ја изгледала, али кад сам видела како оне друге изгледају подигла сам руку на уста, као и оне друге, да се дланом сакрије ђавољи осмех. Ала су те удесили! Мислила је свака за оних других пет.“ (22)

„Оне су се запричале, шетају пропланком и – о, људи, помозите! – оне се превијају од смеха! Кикоћу на сав глас. Причају о мукама и – смеју се! Њих две саме. А причају о том само кад су саме. Па се саме и смеју.“ (241)

И даље: „Гиња је тамо изгубила чуло мириса потпуно, сад се само сећала како миришу борови и јеле...“ (240)

Из 1954, као што је речено, није сачувано ниједно писмо, а претпоставка је да их је сигурно било. Прво писмо из 1955, написано 1. фебруара, знатно је опширније. У њему Милка, пре свега, извештава супруга о стању свога здравља (рака дојке – које је било већ резултирало мањом хируршком интервенцијом у самој болници у Стоцу – као онај њен доживљај „сна о лепом човеку“, а резултираће операцијом 1958. у Београду, на Онколошкој клиници), где у контексту спомиње и свог дугогодишњег пријатеља и лекара др Хуга Клајна („Је ли по мишљењу специјалисте, када је Хуго питао, тај преглед довољан?“). Дирљива брига за здравље међу супружницима узвраћена је њеном бригом о његовом здрављу и навикама нередовног јела („или по твом обичају на брзину, успут и на брзину? И одмараш ли се довољно?“). Очигледно да је Илија Шакић покренуо поступак за добијање (натраг) стана у Београду који им је по хапшењу М. Жицине одузет (Доситејева 12), јер се Жицина распитује за нову адресу. Посебно је дирљив детаљ где Милка тражи од супруга да јој пошаље хемијску оловку (и том, зеленом, написаће и два преостала писма): „Волела бих да ми пошаљеш хемијску оловку, па је очекујем у идућем пакету.“

Остатак писма такође је посвећен списку неопходних ствари које јој треба послати у пакету (чак и детаљан рецепт за крему за негу руку), са опаском: „Не замери, драги друже, што је пола писма списак поруџбина као и увек.“ На крају, Милка се детаљно распитује за заове и „заовичине“, поименице децу (колико имају година, да ли су пошла у школу и сл.). На другој половини хартије, Милка је писала и својој сестричини Нади, но то писмо, међутим, није сачувано.

Последња два писма из 1955, пред сам излазак М. Жицине на слободу, најопширнија су и најзанимљивија. У писму од 19. априла 1955, Милка се извињава супругу што пише „мало касније из једноставног разлога што нисам имала времена пре да ти напи-

шем“, а то је време испуњено „нимало непријатним пословима, него културним: иде Први мај, спрема се приредба, позоришни комад итд.“. Да ли је реч управо о припреми Чеховљевог „Ујка Вање“, свакако једног од књижевних врхунаца ове прозе. Представа „Ујка Вања“, у изведби затвореница (улогу Сребрјакова игра Стара тј. ауторка, а Соње затвореница Оља), дат је као сцена коју ауторка доследно трансформише у постмодернистички текст, где је у поемичној форми (затворенице у задатим улогама исказују сопствену судбину) кроз судбину девојке Оље, исприповедана можда најпотреснија прича о промашеним животима у једном идеолошком (не)времену.

„... Мили ујка-Вања, поднеси, ми ћемо живети... и одморићемо се... Сузе су млазом капале на ујкине руке, плакао је и он – плакала је особа у нечијем мушком оделу гледајући ону усамљену девојчицу на ћебету с мачетом и псом... То је та иста млада девојка која је, тамо још на Голум, тргнувши се из нечега, питала ону Прву Главну: ко сам ја?... Тек дан-два у деветнаестој, осуђена на двадесет година. Одмах је ту, у судници, гледајући згрануто у праведни суд израчунала: ако преживи, изићи ће као свела жена од четрдесет година... Немој плакати, мила, поживећеш. Ољине вреле руке биле су у рукама те старе особе у баштенској плетеној столици, смири се, та смири се! Мила девојчице... Она је још нешто неразумљиво зајецкивала и ... скљокала се пред столицу јецајући. Тресла се, ридала... – Завесу! Брзо завесу!“ (252)

Такође у овом писму извештавајући и о здрављу, Милка Жицина у свом својственом, хуморном тону напомиње: „Не брини, здрава сам, добро се осећам, а кад дођем кући видећемо за овај туморчић, који ми засад не прави никакве тешкоће...“

Разматра и путовање писама и пакета у последњих месец дана (захваљује се за новац који је примила). С обзиром на то да још има право на два писма (односно два месеца до слободе) одмах га извештава да ће путовати преко Севојна да би се са њим видела, а потом за Београд. Такође и: „Чим изиђем одмах ћу ти послати депешу да знаш кад полазим... на Зорку у Београд у случају да си у Београду“.

Завршетак писма је пун оптимизма – Жицина је читала у „Дуги“ о развоју фабрике у Севојну и „много се радовала томе“ (то је, могуће је, и клица њеног будућег романа „Друго имање“, којим је остваривала не само личну терапију и уметничку рехабилитацију, већ и искрено исказала одушевљење иновацијом у социјалистичком систему – радничким самоуправљањем. Међутим, овим романом је завршила, као „превазиђени соцреалистички писац“, своју, за живота, званичну књижевну каријеру).

Са много сношљивијим условима рада (сада, као „културни кадар“ у библиотеци, и у описмењавању огрезлих криминалки – о чему налазимо трагове и у њеним писмима), са очигледном свешћу да су се „променила времена“, у очекивању хуморно именованог Човека са Ташном (који доноси акта о помиловању и

слободу), Милка Жицина довршава свој роман у градацијски, такође кулминативним сценама, такође лишених сваке патетике.

Најзад, последње писмо, написано 10. маја 1955, не почиње случајно једном узбуђеном реченицом: „Драги Ића, ово моје писмо почеће као и многа твоја: пишем са закашњењем, опрости. Али се и радуј: *ово је моје последње писмо из Дома.* (мој курзив)

Она понавља да ће му јавити „депешом“ тачан дан и час свог приспећа у Београд. Реченице које следе блиске су духу и њене прозе:

„Шестог јуна ујутру сам слободан грађанин, а може се десити да будем слободна и три дана раније. Нећу ти ништа писати – све остављам усмено (Како је то лепо!).“ Такође, овде спомиње детаљ обрађен и у роману: „Немам ни времена за писање: желим пре но што одем да завршим неке послове у библиотеци. Тај посао знаш да волим и јако ме занима, и желела бих што више да урадим пре него што пођем.“

Већи део следећег пасуса односи се на упутства око новца за пут, ред вожње воза са Сарајево (из чега се може закључити да су супружници дефинитивно договорили да ће се наћи у Београду).

Једну врсту узбуђености и тоpline нарочито садрже завршне реченице: „Друго ми више ништа не шаљи, није ми потребно. Доста си се наслао и – хвала. Ни пакет, ни – писмо. Ослобађам те све бриге око писања. Ускоро ћемо се и разговарати. Ускоро, драги!“

Са напоменом да је „здрава“, и поздравом свима који за њу питају, завршава: „Заиста сам много заузета врло угодним послом. До скорог виђења, мили мој Ића, драги мој стари друже. Довиђења! Преко свих ових херцеговачких брда: Ића, довиђења! Твоја Милка.“

Дан уочи изласка на слободу она, на пример, проводи у ујурбаном спремању библиотеке, а јутро – уместо свечаног поздрављања (између осталих и „са Дедаком“), хитним позивом да се спреми. Све је исувише брзо и административно протекло, све се исувише „обично“ завршило: од изласка из затвора и столачке аутобуске станице, до уласка у воз Сарајево–Београд. Први тренуци Слободе у возу представљају такође незаборавне сцене овог романа, где поново, у дубоком унутрашњем проживљавању и пригушавању наврелих осећања, нараторка поново са првог прелази на треће лице – Стара.

„Све је било као у грозници, и *као у сну* (мој курзив).

Без јасних представа о томе шта се то сад дешава, претрнула, брзала је равним путем који се белео у некаквој зеленкастој равни, скоро празнини, као усамљена линија на чистом листу хартије.

„Пожури!“

... И цело то последње јутро било је упропашћено изненадним „пожури! излазиш одмах! ... Оно опраштање са свачим, које је синоћ почело па остављено за свечано сутра – „ово ћу још једном погледати да га не заборавим, и ово, још и оно“ слупало се у нешто равно и одмакнуто и... неважно.

А колика жеља јој је била да се опрости с Дедаком, да га погледа с ове стране, ван зидова, и не само да га погледа. Извини, Дедаче, аутобус чека...“ (268–269)

Сачувана документа и писма управо прате тај завршни, литерарни чин једне велике личне и људске драме.

Оно што документарно заокружује роман *Све, све, све* јесу и до данас у заоставштини сачувани: Телеграм Милке Жицине упућен Илији Шакићу о датуму доласка у Београд (прилог 1), као и возна карта за брзи воз Сарајево–Београд (прилог 2), иза које се у роману одигравала и оваква сцена (у којој доминира лирски рефрен „као на јави“):

„... Све тачно као *на јави, правој правца тој јави*.

Одједном, аутобус стаде и задрма се. *Тачно као на јави*. (сви курз. моји)

Стара подиже своју торбу на мрежу и седе до прозора. То седање и прозор поклопи се са *оним на јави*... и поста обично...

– Молим вас... могу ли и ја добити црну кафу? – упита и *чу свој глас на јави* како меко (бојажљиво) пита може ли сад и овде (у возу – прим. а) добити то што означава толику раскош? ... Кафа се је пила (пет кафених кашичица свакоме) само недељом и то ако је неко у пакету послао и кафе. Та дивна прекрасна кафа.

Келнер донесе на тацни (као најобичнију ствар на свету!) цезвицу пуну мирисне кафе, и шољицу праву за кафу на тацни и чашу воде с коцкицом шећера. Све то он сасвим једноставно и без икакве изузетности стави на сточић, а она, та Стара, да би било све што спада, а и да провери са колико се то може платити толики ужитак, замоли (меко, љубазно – љубазно): – Да платим одмах молим... – и извади новчаник и извуче листиће оних хартијица и чекаше... – А келнер, сматрајући је ваљда кратковидом узе два листића и рече: – У реду. И оде... (273).

Иста сцена се понавља и са цигаретама, а унутрашњи ток свести бележи сваку секвенцу као непоновљиву сензацију доживљаја те поновне слободе јединке:

„Господе боже, што је то лепо! Заишћеш, и то два пакетића, сасвим раскошно и с несхватљивим привилегијама четрдесет комада одједном и он то донесе као ништа, без чуђења и приговора... (Ни цигарете се овде не секу на три дела за три паљења, чак ни на половину, а пикавци се не бацају, и они велики)... и кафа се може добити, ох, што би било добро попити још једну кафу... а он опет донесе *онај сан* од тацне с цезвицом и шољицом и опојно опет замириса кафа... Како је *мио тај човек!* Ето га – друг! Како *су људи добри! Мили људи!* (сви курзиви моји, 275–276)

Најзад, саму завршницу романа, укус Слободе и поново освојеног простора (хумане) егзистенције, уметнички доврхуњује једном, у правом смислу апотеозом Београду (као Граду одабраном за живот) и Калемегдану, чиме се у потпуности заокружује наша прича о „Дорћолском животном кругу“ Милке Жицине, са њеног почетка:

„... И опет нико на њу не обрати пажњу, нити примети њено поздрављање са Тргом Републике из овог угла, за кафом, нити се ико жив заинтересова кад она изиђе и пође Кнез Михаиловом улицом према Калемегдану да види и ону главну шеталишну алеју изнад Саве. Да је и та алеја увери да је ту, на тој широкој шетачкој стази, са клупама десно и лево... Овде, баш поред овог десног стуба над степеницама *тамо* је замишљала да стоји њен друг ... уместо жалобите песме протутња банатски воз теретњак испод Калемегдана и задими и огласи се лађа... Све је широко и зрочно и нудеће и пружајуће... Здравом свима!

Широком алејом могло се шетати и натраг, и присести ма на коју клупу, и опет се наћи на овом месту изнад Саве и изнад равнице сремске... све је *истинито*: и та ширина тамо, и све клупе уз ову алеју овамо, и опет поглед на широки видик преко Саве и лево на град и његове мостове... *све је истина!* Здравом, граде, драги! (мој курзив, 278–279)**

**ЕПИЛОГ: дана 7. јуна 2011. упознала сам Драгицу Срзентић, у њеном дому у ул. Народних хероја бр. 7 на Новом Београду. И у 99-ој години, ова крепка старица, са траговима неке благице и чистоте на лицу, изузетно луцидна и елоквентна, испричала ми је детаље свог импресивног животног пута – од доласка у Београд са непуних седамнаест година, до чланства у првој редакцији НИИ-а, у кругу напредних интелектуалаца-левичара тог времена (Јована Поповића, Павла Бихалија и Ели Финција, Хуга Клајна и Петра Добровића), између осталог, и о познанству и дуготрајном пријатељству са Милком Жицином (коју је упознала у Нолиту, давне 1932), провела с њом најтеже логорске дане по заједничкој оптужници, скривала њен рукопис *Све, све, све* и *Сама* у свом стану, остајући с њом у чврстом пријатељству тачно пола века, све до смрти Милке Жичине 1984. Као партизанка у Косовско-метохијској бригади, потом високи партијски функционер (радила у Лондону на помоћи Југославији, носила Титово писмо Стаљину), након издржане робије и изузетне тортуре, Драгица Срзентић пензионисала се 1960, и са супругом Војиславом Срзентићем (умро 1995), од 1967. живи на овој адреси. О најтежим данима нисам је питала (знајући за једну њену давну изјаву дату новинама, да је најбоље да половину свог дуговеког живота није ни проживела), али је сама напоменула, са једном филозофском помиреношћу и благошћу: – И то је ПРОШЛО!

О овој, у правом смислу, хероини 20. века, недавно је и познати филмски редитељ Желимир Жилник снимео документарни филм под насловом „Једна жена – један век“, премијерно приказан током лета 2011. у Мотовуну, у Драгициној родној Истри, али и 20. октобра у Дому омладине у Београду.

Београд, 14. јуна 2012.

2.

ИЗ ЗАОСТАВШТИНА МИЛКЕ ЖИЦИНЕ

1. ПИСМО (писано оловком, на половини листа великог формата, на линије – ћирилица)

Столац 14. IX 1953

Драги Ића, пре неки дан примила сам хиљаду динара које си послао из Севојна. Прв... (нечитко) сам ти писала писмо на Београд, а ти си, видим, стално на путу, па ми јави да ли да ти пишем на Севојно, да не би морао чекати док ти моје писмо пошаљем из Београда. Да ли су Сека и Зорка још тамо, јесу ли се већ штогод опоравиле? Само ако буду правиле напорне измене које си им предвидео, слабо ће се знојити. – Ништа не пишеш је ли моја заова Зорка већ постала свекрва, или браца није још дипломирао? /1/

Како си ми, мили друже, јеси ли здрав?

Ја сам здрава. У идућем пакету молим да ми пошаљеш: сапун за умивање и прање, пасту за зубе, крем за руке (онакав какав си ми раније слао), хиг. Уложака или папирнате вате, нешто прашака против главобоље (пирамидона или аспирина или слично) и кутију Phenalgina (за в.....(нечитко), сам већ писала).

Много поздрављам моје заове и заовичину.

Воли те

/2/

Милка

2. ПИСМО (писано црним мастилом, на половини листа великог формата на линије – ћирилица)

Столац, 1. фебруара 1955.

Драги мој Ића, Нада је желела да има своје писмо, зато половим хартију. Видим да се бринеш о стању мог здравља, па ћу да ти поновим: осећам се врло добро, физичке послове уопште не радим, лекарске прегледе (интернисте) имам и могу имати врло често и по том прегледу нема нигде ни једне жлезде ни тврдине ни на грудима ни под мишицом. Је ли по мишљењу специјалисте када је Хуго питао тај преглед довољан? Подвлачим: осећам се добро, не мршавим. Мене много више брине како си ти са здрављем, драги мој стари друже? Једеш ли редовно, и довољно, и разноврсно, и дијетално, или по твом обичају на брзину, успут и на брзину? И одмараш ли се довољно? – Мислила сам да ће ми бар Љоља описати стан и рећи број улице, па кад то није учинила, нека јој буде. А мене то, разумљиво, ипак интересује, али се /1/ морам помирити с тим да адресу свога стана сазнам од моје драге Зорке кад к њој свратим са станице.

– Волела бих да ми пошаљеш хемиску оловку, па је очекујем у идућем пакету. Молила бих те да ми такође пошаљеш: средство за негу руку које молим да направи Сека по овом мом рецепту: у флашицу глицерина нека уцеди чист сок од једног лимуна (или можда два, јер неће ваљда Сека да одабере сасвим малу флашицу, него неку да ми траје четири месеца). У ту мешанцију додаће Стојанка коју кап парфема – још увек волим јаке мирисе, иако то више не личи мојим годинама. – Не остављај да сама уцедим лимун, јер га нећу у ту сврху овде потрошити – то моја домаћичка господарност не дозвољава. Молим да ми пошаљете и „Кофепирина“ и да не заборавите тоалетну хартију, па сапуна за умивање и прање. – Не замери, драги друже, што је пола писма списак поруцбина као и увек.

Поздрављам много моје заове и заовичине и свима желим добро здравље. – Је ли већ велики порастао онај најмањи Шакић – малецки Љубиша? А мала Лела Стојанкина? Има ли већ шест година или можда иде у школу?

Буди ми здраво и расположен, мили Ића.

Твоја Милка

/2/

3. ПИСМО (писано зеленом хемијском оловком, на целом листу са линијама, формат... исписано на обе стране – ћирилица)

Столац, 19-IV-1955

Драги Ића,

Ево Ти пишем мало касније из једноставног разлога што нисам имала времена пре да ти напишем, али то време није испуњено нимало непријатним пословима, него културним: иде Први мај, спрема се приредба, позоришни комад итд. Зато сам задоцнила с овим писмом. Не брини, здрава сам, добро се осећам, а кад дођем кући видећемо за овај туморчић, који ми засад не прави никакве тешкоће. Од мог последњег писма почетком овог месеца нисам примила од тебе ни карту ни писмо (само паре – хвала!) па и не знам да ли си га примио. Претпостављам да јеси по томе што пакет још није стигао према мојој жељи да ми пакет стиже тамо после двадесет трећег-четвртог у месецу. Имам још два писма да ти напишем, али ти ипак понављам већ написано: путоваћу преко Титових Ужица и твог Севојна за Београд, па се надам да ћу те видети на станици ако будеш тада у Севојну и да ћеш, ако то икако буде могуће, поћи са мном у Београд. Чим изиђем одмах ћу ти послати депешу да знаш кад полазим и према томе ћеш знати кад воз тад пролази кроз Севојно, а другу депешу послаћу на Зорку у Београд у случају да си у Београду. –

Затим, у прошлим писмима молила сам /1/ те да потражиш Наду, која ми је писала о неким глупостима, тј. неозбиљностима

које је направила, па сам молила да је одмах нађеш и помогнеш јој. А ти ми о томе никако нећеш да пишеш.

Јуче сам у „Дуги“ видела разговор шефа планског (?) о гиганту из Севојна – и много се радовала томе. Схватљиво ми је да волиш ту огромну фабрику и да свестрано радиш. О томе ћеш и мени много причати, је л де?

Поздрави ми све много.

Воли те твоја

Милка

(Коверта обична, плава из овог времена, са печатом: Столац 22. 4. 1955, односно, на полеђини Београд, 24. 4. 1955) адресирана рукописом Милке Жицине, зеленом хемијском оловком на:

Другарица

Јелене Ђурчић

Београд

Господар Јованова улица 30/ V)

(Марка ФНР Југославије вредности 15 динара)

На полеђини:

Шаље: Милка Жицина

КПД / II

Столац

Херцеговина

4. ПИСМО (последње писмо из Стоца: зелена хемијска оловка, на великом формату, А 4, папир за писма, без линија – ћирилица)

Столац, 10. маја 1955.

Драги Ића, ово моје писмо почеће као и многа твоја: пишем са закашњењем, опрости. Али се и радуј: ово је моје последње писмо из Дома. (накнадно подвучено црвеном хем. оловком)

Договорили смо се већ у прошлом писму: јавићу ти се депешом. Шестог јуна ујутру сам слободан грађанин, а може се десити да будем слободна и три дана раније. Нећу ти ништа писати – све остављам за усмено. (Како је то лепо!) Немам ни времена за писање: желим пре но што одем да завршим неке послове у библиотеци. Тај посао знаш да волим и јако ме занима, и желела бих што више да урадим пре него што пођем.

Новац који ми будеш послао за мај остављам за пут (новац за пуну карту добијам од Дома), а колико ће бити потребно да се дода за брзи воз од Сарајева како си ми писао, ја не знам ти ћеш то знати, па те молим да ми толико и пошаљеш. Друго ми више ништа не шаљи, није ми потребно. Доста си се наслао и – хвала. Ни пакет, ни – писмо. Ослобађам те све бриге око писања. Ускоро ћемо се и разговарати. Ускоро, драги! /1/

Здрава сам. Све много поздрави не љути се што ти нећу више писати. Заиста сам много заузета врло угодним послом.

До скорог виђења, мили мој Ића, драги мој стари друже. Довиђења!

Преко свих ових херцеговачких брда:
Ића, довиђења!

Твоја Милка

ОСТАЛИ (ДОКУМЕНТАРНИ) ПРИЛОЗИ:

1. – Телеграм Милке Жичине упућен Илији Шакићу о датуму доласка у Београд (фотокопија)

2. – Возна карта за брзи воз из Сарајева до Београда (фотокопија)

3.

СУДСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА:

(због скоро нечитљивости индиго-копија на пелиру,
куцана ћиричним писаћом машином,
доносимо их у препису)

ПРЕСУДА ВРХОВНОГ СУДА

Кк. 324/52

У ИМЕ НАРОДА

Врховни суд Народне Републике Србије у Београду, у већу састављеном од судија: Момчила Ђајића, као председника већа, Драгомира Миљковића и Слободана Урошевића, као чланова већа, и Сретена Свиларића, као записничара, – у кривичном предмету противу опт. Војислава Срзентића, Драгице Срзентић, Милке Шакић, Љубе Михаиловића, Драгомира Лаловића, свих из Београда, и Митра Средановића, због кривичног дела из чл. 2 Зак. о крив. делима против народа и државе, који се налазе у истражном затвору, а које бране адвокати и то: опт. Војислава Миодраг Поповић, опт. Драгицу Првослав Васиљевић, опт. Љубу – Никола Галовић, опт. Драгомира – Живојин Воркапић, опт. Милку и опт. Митра – Никола Војводић сви из Београда, по жалби напред наведених бранилаца, противу пресуде Окружног суда за град Београд К. 750/51 од 11 јануара 1952 године, а по саслушању старијег помоћника Јавног тужиоца ФНРЈ Богдана Перовића, на дан 27 фебруара 1952 године, донео је следећу:

ПРЕСУДУ

ОДБИЈАЈУ се жалбе бранилаца опт. Војислава и Драгице Срзентић, Милке Шакић-Жицине, Љубе Михаиловића, Лаловић Драгомира и Митра Средановића, изјављене противу пресуде Окружног суда за град Београд К. 750/51 од 11 јануара 1952 г., као неосноване, а пресуда се ПОТВРЂУЈЕ.

Образложење

Окружном пресудом потврђује се да су криви опт. Војислав, Драгица, Љуба, Милка, Митар и Драгомир, због крив. Дела из чл. 2/1 Зак. о крив. делима противу народа и државе, а опт. Драгомир још и због крив. дела из чл. 322 ст. 1 Ко. И крив. дела из чл. 30. ст. 3 – и осуђени на казне означене у диспозитиву пресуде Окружног суда за град Београд.

Противу ове пресуде уложене су жалбе бранилаца свих оптужених.

Врховни суд на основу чл. 260 ЗКП узео је у разматрање и оцену жалбене пресуде и изводе истакнуте у жалбама па је нашао:

У погледу опт. Војислава Срзентића: наводи жалбе браниоца опт. Срзентића као и самог Срзентића што у погледу одлуке о крив. делу и крив. одговорности тако и у погледу одлуке суда о казни нису основани са следећих разлога:

Бранилац опт. Војислава Срзентића напада пресуду Окружног суда наводећи да опт. Срзентић као народни посланик већа народа Народне скупштине ФНРЈ, није могао бити кривично гоњен, јер у списима нема доказа о томе да је дато одобрење од стране надлежног органа за његово гоњење.

Врховни суд налази да је овај навод неоснован, јер се у списима налази извештај Претседништва Президијума Народне скупштине ФНРЈ бр 22 / 52 од 3. 12. 1951 г. из кога се види да је одобрено како покретање поступка тако и лишење слободе против опт. Срзентића Војислава. Окружни суд је само пропустио да овај извештај прочита на претресу, али то не представља такву повреду која би била од одлучујућег значаја за правилно пресуђење ове крив. ствари.

Није тачно ни тврђење жалбе, да у списима нема наредбе о притвору, јер се о томе у списима кривице опт. Војислава налази решење Јавног тужилаштва ФНРЈ бр. 13 / 289/ 51 оп. 2. 6. 1951.

Бранилац даље у својој жалби истиче да оптужени није желео ни хтео ни пристао на обарање или угрожавање ниједног од добара заштићених законом, па да у његовој радњи не може стајати ни крив. дело из чл.2 Закона о крив. делима противу народа и државе, а нити пак које друго крив. дело из Кривичног законика. Овакво тврђење одбране /1/ није основано. Из признања опт. Војислава у претходном поступку, као и из претреса као и исказа оптужених

Драгице, Михаиловића, Средановића и Милке Шакић, види се да је опт. Војислав предузео низ радњи које су биле управљене на обарање или угрожавање постојећег државног и друштвеног уређења у ФНРЈ. Опт. Војислав одмах по изласку резолуције ИБ-а 1948 г. прихватио резолуцију, почео и код других да шири схватања из резолуције и да их врбује за резолуцију тако је он имао знатног утицаја и на опт. Драгицу, а опт. Љуба изрично тврди да је постао присталица ИБ-а под утицајем опт. Војислава и опт. Драгице и да му је Војислав стално говорио да ће доћи до промене у нашој земљи. Опт. Војислав наглашава стално потребу окупљања присталица ИБ, и ради тога се повезује са Горановићем и др. присталицама ИБ-а. Предузима кораке за повезивање са истакнутим информбировцима у иностранству, да би од њих добио инструкције за своју непријатељску делатност у земљи. Опт. Љуба му доноси поверљиве депеше, на којима ради у Мин. спољних послова и даје му разна обавештења. Ради непријатељске делатности испитује могућност бегства у иностранство. Наговара опт. Љубу да у случају рата дезертира, повеже се са њим да би заједнички бежали у шуму и борили се против наше државе.

Све ове радње које су напред изнете као и низ других радњи које је оптужени учинио очигледно показују да се оптужени није задржао само на мишљењу већ је радио на остварењу своје мисли.

И ако је жалба опт. Војислава од 18. фебруара 1952 г. неблаговремено поднета, Врховни суд је ипак размотрио, с обзиром да је бранилац опт. Војислава благовремено поднео жалбу. Оптужени истиче у својој жалби да је на претресу тражио да се испита какве је он разговоре водио са извесним функционерима у државном апарату, те какво је било његово иступање по државним задацима да би се из тога видело да ли је он могао да изврши крив. дело које му се ставља на терет. Овај навод није умесан, јер је опт. Војислав у свом исказу истицао да је он с обзиром на његов став по питању резолуције ИБ-а играо дволичну улогу, а наиме јавно се приказивао као присталица политике наше државе и Партије, док је закулисно радио супротно. Истина он истиче да му је то тешко падало, али свакако не због дволичне улоге коју игра, већ из бојазни због кривичног прогона, пошто је био свестан да се не може радити на линији ИБ-а, без опасности од крив. прогона.

Исто тако неумесан је и његов захтев у погледу вештачења записника о његовом саслушању из претходног поступка, јер опт. Војислав није оспорио у битноме ниједну своју изјаву дату у претходном поступку.

Што се тиче навода у жалби противу одлуке суда о казни, по нахођењу Врховног суда неосновано је резоновање жалбе о томе да из његових радњи нису настале штетне последице, јер су на чл. 2 Закона о крив. делима противу народа и државе за постојање овога дела не морају да наступе никакве штетне последице.

Правилно је пак Окружни суд поступио када му није узео у обзир раније корисну друштвену делатност јер оптужени скоро три године прикривајући се непријатељски делује противу наше земље наводећи и друге да то исто чине.

Бранилац опт. Драгице напада пресуду због погрешног чињеничног стања, истичући да опт. Драгица није водила уопште разговоре о потреби насилног или којег другог противустановног пута за свргавање постојећег државног поретка и руководства у нашој земљи, као и да није било ни алузија у овом случају. Међутим када се из признања опт. Драгице и исказа осталих опт. види да је она усвојила поставке и циљеве резолуције ИБ-а, да је од 1948 г. на линији резолуције ИБ-а, да је активно радила са опт. Војиславом на врбовању присталица за резолуцију ИБ-а и на повезивању са њима, а када се зна да политика ИБ-а иде на насилно обарање државног и друштвеног уређења, као и државног руководства у нашој земљи, онда је правилно Окружни суд нашао да у /2/ радњи опт. Драгице стоји дело у питању. Сем тога, није тачно тврђење у жалби да је опт. Драгица одвраћала опт. Војислава, када је он говорио о томе да се треба побринути за стварање технике, ради штампања летака непријатељске садржине. Напротив, опт. Драгица како сама каже била је мишљења да би то требало радити, али је испољила бојазан да би код тога могла бити разоткривена. Опт. Милка такође потврђује да је опт. Драгица подвлачила потребу да се ради за ИБ: Када је опт. Драгица путовала службеним послом за иностранство узела је на себе да се у Италији повеже са једним чланом ЦК КП Италије кога је опт. Војислав познавао и да тражи од њега директиве за рад противу наше државе. Све ово такође упућује да је одлука Окружног суда у погледу опт. Драгице правилна, јер је она са осталим оптуженицима предузимала такве радње, које иду на угрожавање постојећег државног и друштвеног уређења код нас.

Није тачно тврђење жалбе да опт. Драгица није чинила никаквог утицаја на формирање мишљења на људе са којима је говорила, као и да су то били људи код којих је, већ и пре разговора са опт. Драгицом, било формирано мишљење на линији ИБ-а, јер се из исказа опт. Михаиловића види да је и опт. Драгица утицала на њега да пређе на позиције резолуције ИБ-а. Првостепени суд је исто тако правилно утврдио да је опт. Драгица са осталим оптуженим, и у Хоргошу испитивала могућност за бегство у Мађарску. Чињеница је да је опт. Средановић на претресу изменио свој исказ из претходног поступка, па и ову околност порицао без значаја је у конкретном случају, јер је Окружни суд поклонно веру његовом исказу из претходног поступка, а овај исказ поткрепљен је фактом који ни опт. Драгица ни опт. Војислав нису порекли, да су они испитивали могућност за бегство преко границе, а да су ради тога ишли и на Беоље.

Такође, жалба да је у радњи опт. Драгице могло да стоји једно дело из чл. 118 ст. И није основан. Одиста, опт. Драгица је

извршила извесне радње које се могу квалификовати и као про-паганда. Али, како се у конкретном случају ове радње не могу посматрати саме за себе већ се морају повезивати са целокупним радом опт. Драгице, то је Окружни суд правилно поступио када ове радње није издвојио као самостално крив. дело већ их је поднео све под пропис чл. 2 Закона о крив. делима против народа и државе.

Навод одбране да би опт. Драгицу требало блажије казнити с обзиром да се све што је она радила одиграло у једном ужем кругу, није основана, јер у конкретном случају ово није тако важно нарочито кад се узме у обзир чињеница је она заузимала у државној управи одговоран положај и да је чак и тај положај искоришћавала за непријатељске циљеве против наше земље.

Са свега изложеног Врховни суд је нашао да је у конкретном случају опт. Драгици казна правилно одмерена.

Бранилац опт. Милке Шакић и Средановић Митра изјављује жалбу због одлуке суда о казни наводећи да је и код једног и код другог оптуженог наступила преоријентација у њиховом схватању и да су они видели тежину своје грешке коју су учинили како према своме народу тако и према својој држави, то је овај момент требало узети у обзир приликом одмеравања казне. Међутим, ове околности је Окружни суд приликом изрицања своје пресуде имао у виду па је и поред тога с обзиром на друге околности које је извидео, изрекао казну која одговара како тежини крив. дела тако и степену друштвене опасности самих извршилаца.

Бранилац опт. Михаиловића не оспорава чињенично стање утврђено првостепеном пресудом али истиче да је Окружни суд погрешно применио крив. закон на утврђено чињенично стање јер би у радњи оптуженог стајало крив. дело из чл. 174 КЗ и чл. 324 КЗ. Овакво тврђење жалбе није основано, јер су радње опт. Михаиловића биле управљене на угрожавање постојећег државног и друштвеног уређења. Ово у толико пре што је и утврђена радња у разматрању преступа опт. Михаиловић /3/ вршио као присталица ИБ-а а сем тога он је поред везе са опт. Војиславом био повезан и са другим присталицама резолуције ИБ-а, па је чак са опт. Војиславом уговорио да се у случају рата одметну у шуму што све премашује оквири кривичних дела, на које одбрана указује. Што се тиче казне, одбрана напада пресуду Окружног суда истичући да је Окружни суд погрешно што је опт. Михаиловићу узео као отежану чињеницу да је радио у Мин. иностраних послова и да је тамо имао одговоран положај.

По нахођењу Врховног суда нема погрешке у томе, јер сам факат да се једно лице налази на одговорном положају и да као такво врши непријатељску делатност, чини га друштвено опаснијим.

У погледу опт. Драгомира Лаловића Врховни суд је нашао да је Окружни суд на основу признања опт. Лаловића исказа опт. Милке, опт. Војислава и опт. Драгице, као и осталих ислеђених

околности правилно утврдио како постојање крив. дела тако и крив. одговорност опт. Лаловића под 6 (диспозитива пресуде Окружног суда).

Тврђење жалбе да опт. Лаловић сем опт. Милке никога није познавао од оптужених нема утицаја на постојање крив. дела и крив. одговорности у питању, јер је он преко опт. Милке са њима ипак био повезан, па је чак узео на себе да провери да ли је правилно са становишта Информбироа, да се опт. Војислав кандидује за народног посланика. И овај факат као и жалба опт. Лаловића признаје да се он повезивао са присталицама резолуције ИБ-а и да је међу њима делао на линији пом. резолуције, претстављајући да је повезан са једним лицем које има везе са Русима, што показује да његова делатност превршује оквире прекршаја, како то жалба претставља и да се у конкретном случају ради о крив. делу, које је установио Окружни суд.

У погледу крив. дела проневере и фалсификовања исправе чињенично стање у жалбеној пресуди такође је правилно утврђено.

(наводи о проневери 32.732 дин. и 10.000 мита).

Што се тиче одлуке суда о казни Врховни суд је нашао да је казна опт. Лаловићу правилно одмерена с обзиром на околности које је Окружни суд узео у обзир приликом изрицања казне.

Врховни суд је ценио и питање који је закон блажи за оптужене, па је нашао да се по чл.93 ст.183. одговорност за крив. дела по правилу одређују по закону који је важио у време извршења дела док ће се нови /4/ закон применити само ако је блажи за учиниоца крив.дела.

Како се у конкретном случају ни по Кривичном законнику не би могли изрећи оптуженима блажија казна, нити би применом новог закона била ма у чему повољнија ситуација оптужених, то је правилно Окружни суд применио одредбе Закона о кривичним делима противу народа и државе, с обзиром да је тај закон важио у време извршења крив. дела.

Са свега изложеног Врховни суд је навео да је пресуда Окружног суда правилна и на закону основана, па ју је потврдио, а жалбе као неосноване одбацио.

Пресуђено у Врховном суду НР Србије у Београду,

На дан 27 фебруара 1952 г.Кж.324 / 52.

Записничар,
Сретен Свиларић, с.р.

Претседник већа,
Момчило Ђирић, с.р.

За тачност отправка
Управитељ судске писарнице
Зора Лобановачки

(печат: примљено 20. март 1952)

Литература

Гароња-Радованац, Славица. „Дело Милке Жицине између аутобиографског и фикционалног“. У: *Жена у српској књижевности*, Нови Сад: Дневник, 2010, стр. 229–291.

Гароња-Радованац, Славица. „Голи оток и Резолуција ИБ у српској књижевности коју пишу жене (Жени Лебл, Вера Ценић, Милка Жицина)“. Serbian Study Research, електронско издање.

Žicina, Milka. *Sve, sve, sve: predgovor Drago Kekanović, umesto pogovora Marko Nedić: Razgovor s Milkom Žicinom*, Zagreb: SKD Prosvjeta, 2002.

Жицина, Милка. *Сама*. Прир. Ј. Вукмановић, Службени гласник, 2009.

Исаковић, Антоније. *Трен 2*. Београд: Просвета, 1982.

Јовановић, Драгољуб. *Музеј живих људи I–II*, Београд: Рад, 1990.

Киш, Данило. *Голи живот* (сценарио за ТВ-емисију са Жени Лебл и Евом Нахир, ТВ Београд, 1989).

Lebl, Ženi. *Ljubičica bela: dve i po godine u Jugo-gulagu za žene*. II dopunjeno izdanje, Beograd: Čigoja štampa, 2009.

Mihailović, Dragoslav. *Kad su cvetale tikve*, Beograd: Nezavisna izdanja Slobodana Mašića, 1968.

Михаиловић, Драгослав. *Злотвори*. Народна књига, 1997.

Недић, Марко. *Разговори с Милком Жицином*, уместо поговора роману *Све, све, све*. Загреб: СКД Просвјета, 2002, стр. 317–319.

Поповић, Мирослав. *Удри банду!* Нолит, 1988.

Симић, Михаило. *На Голом отоку*. Београд, 1988.

Срзентић, Драгица. „Слобода а ти сужањ“. У: *Вечерње новости*, недеља, 9. децембар 2007, стр. 20. (Разговор водила Милена Марковић)

Ценић, Вера. *Кањец филма*. Врање: Књижевна заједница „Борисав Станковић“, 1994.

Slavica Garonja Radovanac

The Cominform Resolution of 1948 in Serbian Literature Written by Women.
(Manuscripts From the Estate of Milka Žicina)*

Summary

Milka Žicina (1902, Prvča near Nova Gradiška, – 1984, Belgrade) was categorised, with her interwar novels (*Kajin put (Kaja's Way)*, 1934 and *Devojka za sve (Maid for All Work)*, 1940) with the social literature movement, and after World War II she died nearly forgotten as a writer (although she published three more books). Two of her novels, discovered and published posthumously (*Sve, sve, sve (All, All, All)* 2002 and *Sama (Alone)*, 2009), deal with the subject of Goli Otok. Her use of a modern literary technique and a highly estheticized and symbolic way of speaking about the darkest forms of social repression against the individual, and the survival

of that individual against all odds, without losing the “dream of the beautiful human”, represent an important addition to the Goli Otok subject, to literature written by women, and to Žicina’s own opus, which implies that her position in recent Serbian literature should be significantly redefined. A recent discovery of Milka Žicina’s estate papers (letters, bill of indictment), represents valuable material complementing her literary opus, and published for the first time in this article.

Key words: Milka Žicina, estate, the Cominform Resolution, Goli otok.